

ЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ КОМІЗМУ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОБУТІ ТА ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. Проаналізовано мовно-стилістичні прийоми, що забезпечують досягнення комічного ефекту в українській літературі. Розглянуто типологію мовних засобів створення комізму. Виділено основні прийоми створення комічного ефекту в художніх творах. Визначено види, природу й значення феномена сміху як мовного явища.

Аннотация. Проанализированы лингвостиллистические приемы, обеспечивающие достижение комического эффекта в украинской литературе. Рассмотрена типология языковых средств создания комизма. Выделены основные приемы создания комического эффекта в художественных произведениях. Определены виды, природа и значение феномена смеха как языкового явления.

Annotation. The article analyzes linguistic and stylistic techniques that provide a comic effect in the Ukrainian literature. The typology of linguistic tools for creating humor have been considered. Basic techniques for creating a comic effect in works of art have been studied. The types, nature and significance of the phenomenon of laughter as a linguistic phenomenon have been identified.

Ключові слова: парадокси, алогізми, пародія, каламбур, насмішка, іронія.

Феномен сміху має велике значення для різних галузей суспільної культури. Його природа є водночас і психофізіологічною, і знаковою. З точки зору знакових систем можна розглядати сміх комічний, обрядовий і близький до нього карнавальний сміх. Комічний сміх – це індивідуальна реакція на певний чинник знакової природи, що має властивість поширюватися на інших індивідів.

Найвужчий контекст (від слова на словниковому рівні) потрібен для сприйняття семантичних і семантико-прагматичних засобів комізму.

Категорію комічного у літературі досліджено в роботах Ю. Борева, Б. Дземидока, Н. Дмитрієвої, А. Лук, Т. Любимової, Л. Пинського, В. Шкловського та ін.

Мета роботи полягає у здійсненні загального огляду лексичних засобів творення комізму в українському побуті та літературі.

Українська сміхова культура несе в своїй основі ознаки архаїки, субстратності попередніх поколінь уривками, деякі відгуки того мовного середовища, в умовах якого формувалася зміст міфології – "світогляду розради". Сміхові властива висока суспільна функція: об'єднувати людей, бути громадянським фільтром, який оберігає здорову народну мораль і зміцнює внутрішню самодисципліну в трудовому середовищі, виявляючи засобами гумору індивідуальні вади, недоліки, провини, – все, що суперечить людській гідності. Мовознавець Потебня О. О. так пояснював природу смішного: "Подібно всім тропам і всякому розумінню, смішне є процес, тобто становить зміну мисленнєвих актів: подібно іронії, смішне є дія невинного чекання, певного зіткнення позитивного й негативного і навпаки... Швидкість зміни очікуваного більш або менш протилежним є неодмінною умовою сміху. Тому від повторення смішне перестає бути смішним. Від цієї короткочасності смішного залежить те, що при науковому його аналізі особливо очевидно, що ми аналізуємо лише мертвий препарат" [1].

Беручи до уваги цідумки, стає зрозумілим, чому в лінгвостилістиці так мало досліджень сміхової культури української мови, не кажучи вже про дослідження цього феномена на різних мовних рівнях (лексичному, морфологічному, тощо): смішне й сміх одномоментні, неповторні, живі, від повторення "в'януть", органічні в конкретній мовотворчій манері мовця. Однак це не означає, що не можна досліджувати писемні фіксації традиційних чи індивідуально-авторських мовних елементів сміхової культури. До словесних засобів гумору належать ті прийоми, що роблять слово контрастним, таким, що спричиняє сміх.

Способи творення комічного та його об'єкти в кожній мові свої. Вони складають один із суттєвих аспектів характеристики стилістичної системи національної мови. Особливо важливою у створенні гумористичного ефекту є лінгвокраїнознавча інформація. До сьогодні мовні засоби творення комізму досліджені порівняно мало. Найґрунтовнішою в цьому плані є монографія Пришви Б. Г. "Засоби гумору в творах Остапа Вишні" [2]. Тому обрана тема дослідження є актуальною.

Одним із найпоширеніших семантичних засобів комізму є каламбур – гра слів, побудована на двозначному, незвичному їх вживанні або на несподіваному трактуванні. Каламбури цього типу іноді бувають мимовільними, що підсилює їхній комізм. До каламбурів також можна віднести більшість випадків словотворення за аналогією. Прикладом каламбуру є народне прислів'я: "На городі бузина, а в Києві дядько" [3].

Одним із видів насмішки, що містить як семантичні, так і синтаксично-прагматичні компоненти, є іронія. У ній словами висловлюється одне поняття чи думка, а мається на увазі прямо протилежне. Жан Поль називає іронію "серйозністю вдаваного" і каже, що для того, щоб правильно її бачити, потрібно добре знати, що таке вдавана серйозність: "Казав пан "Кожух дам", та слово його тепле (прислів'я)". Найширше вживаними семантичними засобами іронії є антоніми, рідше переосмислюється слово або словосполучення; вживається також книжна лексика. Основними стилістичними засобами іронії є порівняння й оклична інтонація.

Додаткові семантико-прагматичні мовні засоби комізму найчастіше вживаються у процесі творення автором різних імен і назв. Ім'я може відображати об'єктивні властивості об'єкта (у цьому можна вбачати комізм схожості, абсолютно не відповідаючи властивостям об'єкта (комізм контрасту), уподібнювати об'єкт тварині або речі, містити алітерацію).

Для всіх логіко-прагматичних явищ комізму спільним є те, що пояснити їх можна скоріше з точки зору логіки – частково формальної, частково мовної, оскільки те, що зветься здоровим глуздом, базується саме на останній.

Алогізми – це висловлювання, в яких розриваються чи викривлюються логічні зв'язки (причина – наслідок, предок – нащадок та ін). Деякі такі перестановки є спільними для багатьох фольклорів світу. Вони можуть бути бінарними (великого й малого; холодного й гарячого; істинного й неістинного) або багатомірними (перестановки явищ природи; дійових осіб: ряба свинка яєчко знесла; тілесних вад: те яєчко безрукий украв; одягу: голопузому за пазуху поклав... (народна пісня)) [3]. Разом із парадоксами вони для свого правильного сприйняття потребують знань про відносини між предметами, а не тільки словникових даних.

Парадокси – це судження, в яких присудок суперечить підмету або означення означуваному. Вони або є детермінованими (тоді комізм викликаний несподіваним протиставленням: нема хліба – їж пироги) або є мимовільними: не знав, не знав, та як на те й забув (прислів'я)) [2].

Пародія зобов'язана своїм існуванням чіткими формам різних стилів. Вона є перебільшенням в наслідуванні, яке, відтворюючи форму, позбавляє її сенсу. Але для того, щоб зрозуміти пародію, потрібні певні позатекстові знання, без яких вона стане самостійним твором. Наприклад у пародії М. Романівської, опублікованій 1940 році в журналі "Молодий більшовик", зустрічаються персонажі В. Владко: академік Риндін, геолог Вадим Сокіл, а за Борисом Гуро вгадується професор Ван Лун, який у романі "куриє свою улюблену люльку", а в пародії – "акуратно прим'яв попіл у незмінній люльці". Пародист спрямував гумор на висміювання дивних назв незвичних істот, якими В. Владко населив планету Венеру.

Отже, як можна бачити, феномен сміху займає, займає і буде займати помітне місце у спілкуванні між людьми. Без нього наше спілкування не було б таким насиченим і цікавим як для самих співрозмовників, так і для оточуючих.

Наук. керівн. Архипенко Л. М.

Література: 1. Шевченко Л. І. Літературна мова у просторі національної культури / Л. І. Шевченко. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2004. – 106 с. 2. Мацько Л. І. Мова – інтелектуальний портрет народу / Л. І. Мацько // Дивослово. – 2004. – № 9. – С. 26–32. 3. Приступенко Т. Мовні аспекти у формуванні інформаційного простору України / Т. Приступенко // Українська мова і держава. Збірник; Київський національний ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К.: Бібліотека українця, 2001. – 264 с.